

УДК 342.53(497.11)“1903/1914”

Др Јасминка Хасанбеговић

редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР КАО МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП
ОЛГЕ ПОПОВИЋ-ОБРАДОВИЋ У ИСТРАЖИВАЊУ
ПАРЛАМЕНТАРИЗМА У СРБИЈИ 1903–1914.

На основу анализе пет основних узорних историјских типова парламентаризма у периоду од настанка парламентаризма до Првог светског рата, анализе која плени како својом нередукованом обухватношћу и правила и праксе у њиховој социјално-политичкој условљености и дејствености, с једне стране, тако и прегнантном краткоћом захваљујући усредсређености на сигурно одабране суштинске карактеристике, с друге стране, Олга Поповић-Обрадовић је (без обзира на неке неравнине у излагању) успела да у сјајно аргументованој синтези изведе закључак о правној суштини парламентаризма, а то је: политичка одговорност владе пред парламентом, или, што је исто, политичка одговорност егzekутиве пред законодавцем. Такво одређење парламентаризма – као што истиче и сама Олга Поповић-Обрадовић – није ново, прво, ни скорашње, нити у страној нити у нашој науци, али се оно – међу сличним, иначе упадљиво мањинским одређењима – у излагању Олге Поповић-Обрадовић одликује не само својом лапидарном језгровитошћу, већ пре свега снагом и разложношћу аргументације на којој почива.

Кључне речи: *Нормативно-стварно. – Парламентаризам.*

Теоријски приступ у било ком истраживању битно одређује његове домете и резултате, јер претходно одређује и предмет (оно шта) и начин (оно како) истраживања. Ово нарочито важи за историјска правно-социо-политиколошка истраживања у којима је комплексност испитиваног не само иредуцибилна него и тешко разложива на сегменте и аспекте. Неретко, нажалост, приступ истраживаном уопште не сеже до теоријског, покаткад је чак и неосвешћен, али он увек постоји као предразумевање, које може имати разне видове – у великом распону од релевантних савремених теоријских знања и увида до погрешног знања, заблуда и предрасуда, у односу на које би свест о незнању представљала гигантски корак напред.

Олга Поповић-Обрадовић је у свом истраживању парламентаризма у Србији 1903–1914. године имала потпуно јасну свест о методолошком значају поменутог теоријског приступа и зато је прву од три целине своје књиге посветила теоријским и методолошким питањима.¹

Излагања у тој првој и најкраћој, теоријско-методолошкој целини (која у извесном смислу има уводни карактер – представља увод у излагање резултата истраживања српског парламентаризма 1903–1914) имају два циља. Први је дефинисање суштине парламентарног режима као типа представничке владе, а други је ближе одређење и теоријско утемељење метода анализе парламентарног режима у Србији на основу базичних теоријских, како правних, тако и социјално-политичких претпоставки парламентарне владе које се изводе из парламентарног искуства западних земаља.²

Погледајмо сада поближе и критички како су и колико су остварена та два циља.

При остварењу свог покушаја дефинисања суштине парламентарног режима, Олга Поповић-Обрадовић одмах на самом почетку наглашава да је парламентарни режим немогуће одредити изван процеса политичке еволуције.³ Заиста, најчешћа грешка при дефинисању не само парламентаризма, него и многих других распрострањених појава дужег трајања, јесте узимање једног периода или једног сегмента за целину – *pars [temporis vel exemplorum] pro toto* – из било ког разлога: као наводно репрезентативног, идеал-типског, узорног и сл. Стога се и парламентаризам може дефинисати само узимајући у обзир све његове видове и еволутивне мене. То је услов и за правилно разумевање домета српског парламентаризма 1903–1914. Па ипак, појму енглеског парламентаризма морала је бити поклоњена посебна пажња пре свега из практичних разлога, наиме, због околности што су се главни актери српске парламентарне праксе, који су је пресудно обликовали, редовно и готово искључиво позивали баш на енглески модел.⁴

На најопштији начин парламентарни систем би се могао одредити као представнички систем заснован на „мекој“ подели власти тј. „сарадњи“ легислативе и егзекутиве.⁵ Проблем оваквог и сличних одређења парламентаризма није у томе што је његову „правну суш-

¹ Олга Поповић-Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903–1914*, Службени лист СРЈ, Београд 1998, 17–52.

² *Ibid.*, 12–13.

³ *Ibid.*, 12.

⁴ *Loc. cit.*

⁵ *Cf. ibid.*, 17.

тину тешко нормативно дефинисати“, односно што „између номиналног и стварног међусобног односа уставних органа [у парламентаризму] постоје разлике, чак противречности“ – као што каже Олга Поповић-Обрадовић,⁶ а о чему ће још бити речи – већ је проблем овог и сличних одређења парламентарног система у њиховој неодређености, и то како неодређености употребљених израза (на пример, конкретно, *мека* подела власти; *сарадња* легислативе и егzekутиве) тако, додатно и покатакд нарочито, у неодређености подразумеваног а неизреченог у оваквим и сличним дефиницијама (на пример, чини се пре свега, околности што је у парламентарном систему представничко тело /парламент/ – законодавац; затим, околности што је егzekутива у парламентарном систему увек бар само најформалније подељена између шефа државе и владе; и др.).

Размотримо ово детаљније и пођимо редом. Став да је „правну суштину парламентаризма тешко нормативно дефинисати“, односно став да „између номиналног и стварног [... у парламентаризму] постоје разлике, чак противречности“, подразумевају, прво, нормативну концепцију права (права као скупа норми, а не права као правног поретка – јединства норми и понашања по њима), дакле, нормативну концепцију права која је карактеристична за континентално-европска, а не англосаксонска схватања. Зато је с таквог, континентално-европског стајалишта тешко нормативно дефинисати правну суштину парламентарног система, јер правна суштина у англосаксонском смислу подразумева управо јединство норме и понашања по њој и не може се редуковати само на норму односно нормативно. И друго, разлике, чак противречности – или, према другом схватању „разлике“, чак „*противречности*“ – између номиналног и стварног међусобног односа уставних органа у парламентаризму појављују се само ако се сметне с ума да је, из англосаксонског угла посматрано, веома тешко, практично немогуће говорити о ономе што је по „по слову устава“ односно о ономе што треба да буде „по слову устава“.⁷ Ово из више разлога: не само зато што је, сходно владајућој концепцији права, и устав као део права мишљен не као скуп норми већ као уставни поредак – јединство одговарајућих норми и понашања по њима; затим, такође, не само стога што је енглески устав (односно што су енглески уставни) превасходно неписани устав(и), па је о *слову* тог устава и о ономе што је „по слову тог устава“ не само веома ретко могуће говорити већ, и тада кад је могуће, веома је тешко говорити шта је „по слову устава“, управо због концепта устава и уставности; а коначно, можда понајвише, и стога што су уставне конвенције, тј. уставни обичаји, најзначајнији и – унутар англосаксонског схва-

⁶ *Loc. cit.*

⁷ *Loc. cit.*

тања права и устава – најприроднији извор односно конституенс и права и устава и парламентаризма. Јер, у сложеној природи обичајности јесте како фактичко тј. понављање понашања тако и нормативно, тј. свест о обавезности тог понашања, дакле, јединство норме и понашања по њој. Спорност постојања сваког од ова два елемента (с једне стране, понашања односно истоветности понашања односно понављања понашања, а с друге стране, свести о обавезности односно овлашћености на одређено понашање) може учинити спорном егзистенцију обичаја, па и уставног обичаја, и чини не само питање (не)постојања неке уставне конвенције сложеним, него и одговор на њега прилично неухватљивим. Али, то је нешто што се не сме изгубити из вида када се говори о уставу и парламентаризму у англосаксонским оквирима. У противном, једино ако се англосаксонском (тј. енглеском) уставу и парламентаризму приступи с континентално-европских позиција, „парламентаризам се представља као својеврсна негација уставних норми и о њему се утолико може – како то чини највећи део теорије – говорити као о *res facti non iuris*“.⁸ Али, то значи пренебрегнути две ствари: прво, да уставне норме ту уопште не постоје без одговарајуће праксе и да се, штавише, понајчешће из ње изводе, разазнају и сазнају, и друго, да парламентаризам као *res facti* ту, управо због концепта права и устава, обухвата и оно нормативно (што у континентално-европској визури значи „чисто“ правно), те да је подела на *factum – ius* (= *norma*) односно *res facti – res iuris* (= *res normae*) карактеристична за континентално-европска гледања, а страна англосаксонском погледу на право, устав и парламентаризам.

У XIX и у првим деценијама XX века у уставној науци односно теорији признат је као једино неспоран правни елемент парламентаризма, онај без кога нема парламентаризма, дакле, суштински – одговорна влада или, мало прецизније речено, одговорност министара пред парламентом. Међутим, о питањима обима, садржине и манифестација те одговорности, као и о питању односа министара према шефу државе, уставна наука односно теорија није имала јединствен одговор, иако је та питања сматрала темељним, па је тако и одговор на питање правне суштине парламентаризма остао неодређен у многим фундаменталним разрадама детаља те суштине.⁹ Али, не само у многим фундаменталним разрадама суштине парламентаризма – у чему се тешко ико може не сложити с Олгом Поповић-Обрадовић – већ, као што је раније напоменуто, и у свему оном подразумеваном а неизреченом о тој суштини.

Узроке те велике неусаглашености ставова уставне науке односно теорије о темељним питањима разраде суштине парламента-

⁸ *Loc. cit.* и фн. 4.

⁹ *Cf. ibid.*, 18.

ризма треба тражити у следећим околностима. Најпре, у околности што је парламентаризам у самој земљи порекла – дакле, енглески парламентаризам – настао као резултат дуге еволуције енглеских политичких односно политичко-правних институција. Потом, у већ наведеној околности што су концепти права, устава и парламентаризма (због значаја обичајности, уставних конвенција, те уопште неписаног права) специфични за англосаксонски свет, па им не треба олако приступати и тумачити их с континентално-европских позиција у схватању права и устава. Затим, у околности што је и сам енглески парламентаризам значајно еволуирао, добијао нова обележја и форме, али и доживљавао дубоке, темељне промене, тако да се никако не може говорити о енглеском парламентаризму као једном истом типу парламентаризма, већ о битно, темељно различитим облицима или типовима енглеског парламентаризма током његове еволуције. Уз све то, и у околности што се енглески парламентаризам на посебан начин проширио на европски континент, где је реципиран у писане уставе који су разрађивали нека решења другачије од било ког типа или облика енглеског парламентаризма, укључујући и републиканска уређења (после 1875). И коначно, али никако као најмање важно, у околности што се све то збивало у веома различитим, а специфичним социјалним и политичким условима, тј. приликама односно контекстима: и настајак и еволуција и рецепција енглеског парламентаризма.¹⁰

Имајући све претходно на уму као свест и знање Олге Поповић-Обрадовић, њено прво одређење парламентаризма испод наслова *Појам парламентаризма* треба прочитати, протумачити и схватити преваходно као њено упозорење не само на тешкоће на које се може наићи, већ и на грешке које се могу направити при одређивању појма односно суштине парламентаризма, а не, дакле, као само њено одређење.¹¹

„ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

ПОЈАМ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Парламентарни систем улази у ред оних политичких режима представничког карактера чију је саму правну суштину тешко нормативно дефинисати.* Заснован на специфичном типу поделе власти, одређеном у теорији као „мека“ подела или „сарадња“ легислативе и егзекутиве, парламентаризам представља такав тип представничке владе у коме између номиналног и стварног међусобног односа уставних органа постоје разлике, чак противречности. По слову устава, законодавно тело или парламент** и правно неодговорни шеф државе равноправно деле законодавну и буџетску власт, док је извршна

¹⁰ Cf. *ibid.*, 18–20.

¹¹ *Ibid.*, 27.

власт у искључивој надлежности шефа државе. Парламентарни режим, међутим, подразумева да се шеф државе у дужем трајању уздржава од слободне употребе својих уставних прерогатива, иако њихово нормативно постојање, исто као и када је у питању законодавна и буџетска власт парламента, чини управо правну претпоставку овог режима.*** У том, и само у том смислу, парламентаризам се представља као својеврсна негација уставних норми и о њему се, утолико, може – како то чини највећи део теорије – говорити као о *res facti non iuris*.****

* * *

* Овде се има у виду само онај тип представничке владе који је под називом парламентаризам познавала уставна пракса европских држава до првог светског рата.

** Под парламентом, као законодавним телом, овде ће се подразумевати само представничко тело. Евентуално постојање другог дома неће се узимати у обзир.

*** Постоје, додуше, писци који су, имајући у виду еволуцију парламентарног режима у правцу потпуне пасивизације шефа државе, били склони да под овај тип режима подведу и такав систем власти у коме шеф државе уопште не постоји. (В. на пример R. Capitant, *Régimes parlementaires*, Mélanges Carré de Malberg, Paris, 1933, стр. 51–52)

**** Неки писци ову разлику између уставних норми и парламентарног система оцењују чак као контрадикцију. Парламентарни систем је „у очигледној контрадикцији са формално правним положајем уставних чинилаца“ и „формира се више *via facti*...“ (Милан Владисављевић, *Развој уставности у Србији*, Београд, 1938, стр. 61–62)“

Зашто се, дакле, горње мора схватити као ауторкино упозорење на тешкоће и грешке при одређивању парламентаризма, а не као њено одређење парламентаризма? Из више разлога, које ћемо подробно побројати.

Јер, само ако се карактеристике првог, дакле, англосаксонског парламентаризма (а то значи и првог уопште и првог међу различитим облицима енглеског парламентаризма) поопште и узму као суштина односно појам парламентаризма, и ако се уз то још и том англосаксонском феномену приступи као да је континентално-европска појава, *ergo*, ако се тај облик енглеског парламентаризма посматра на континенталноправни начин, само онда се може говорити:

– о томе да „је саму правну суштину [парламентаризма] тешко нормативно дефинисати“,¹² као да постоји нека сама правна суштина која није и нормативна, као да нормативно није обухваћено правним, нарочито у англосаксонским поимањима; затим,

¹² *Loc. cit.*

– о разликама, чак *противречностима* између номиналног и стварног,¹³ што је раније критички размотрено, а чему треба додати и једну термилошку напомену: између номиналног (тј. нормативног) и стварног не могу постојати противречности (чак ни у континенталноправном поимању, где је разликовање између нормативног и стварног не само легитимно већ неретко и неопходно), зато што нормативно и стварно припадају различитим сферама односно категоријама, у којима у свакој понаособ могу постојати противречности (као противречне норме односно као противречна понашања), али између којих не може бити противречности, већ само (не)усклађености, и то мање или веће, па и потпуне (крајње) неусклађености тј. супротности нормативног и стварног; потом,

– о „слову устава“ и о ономе „по слову устава“¹⁴ у енглеском уставу, што је такође раније критички размотрено; даље,

– о правно неодговорном шефу државе¹⁵ тј. монарху, као да је парламентаризам у разматраном периоду, дакле, од његовог настанка до Првог светског рата, био само монархијски парламентаризам, као да није постојао и републикански парламентаризам (у Француској после 1875), који по дефиницији подразумева правно одговорног шефа државе; надаље,

– о томе да парламент и монарх равноправно деле законодавну и буџетску власт,¹⁶ што је карактеристика средњовековног, предмодерног, претпарламентарног англосаксонског конституционализма, а не модерног, парламентарног, који настаје управо тада када парламент постаје искључиви законодавац тј. искључиви носилац законодавне власти (а самим тим и буџетске, јер се буџет усваја годишње у парламенту, дакле, у форми закона); истина, у парламентаризму законодавну (а сходно томе и буџетску) власт парламент може делити с монархом односно владом, али *само* у том смислу да ови имају законодавну *иницијативу*, дакле, никако *равноправно*; затим,

– о томе да је извршна власт у искључивој надлежности шефа државе,¹⁷ као да парламентаризма уопште може бити без министара односно владе; потом,

– о томе да парламентарни режим подразумева да се шеф државе у дужем временском трајању уздржава од слободне употребе својих уставних овлашћења, чије нормативно постојање управо чини

¹³ *Loc. cit.*

¹⁴ *Loc. cit.*

¹⁵ *Loc. cit.*

¹⁶ *Loc. cit.* и стр. 19.

¹⁷ *Ibid.*, 17.

правну претпоставку парламентаризма,¹⁸ што је опет комбинација континенталноправног приступа англосаксонском феномену (што води неразумевачу појаве) и недопуштеног уопштавања својстава првог облика енглеског парламентаризма; и коначно,

– о парламентаризму као својеврсној негацији уставних норми и нечему што је *res facti non iuris*,¹⁹ о чему је такође раније било довољно критичког разматрања.

Дакле, у ситуацији у којој је значајан део теорије, с једне стране, правио грешке при одређењу појма парламентаризма, и то како грешке неоснованог уопштавања типа *pars pro toto*, тако и грешке које су последица континенталноправног начина сагледавања англосаксонских феномена и следствене неминовне дисторзије њиховог поимања, а с друге стране, у ситуацији у којој та иста теорија, и када се слагала о одговорној влади односно одговорности министара пред парламентом као једином неспорном правном елементу парламентаризма, ипак уопште није имала јединствен и одређен одговор на темељно питање о могућим разрадама тог елемента, наиме, о важним питањима детаљнијих разрада поменуте одговорности, Олга Поповић-Обрадовић, имајући свест и о тим грешкама, и о тим неслагањима, и, нарочито, о њиховим узроцима, није могла једноставно преузети неко решење, неки одговор, неки појам парламентаризма. Она је кренула тежим путем и урадила и „туђ“, теоретичарски посао, који се у односу на њен, историчарски посао појављује као претходни, као услов добро обављеног сопственог посла.

Појам односно правну суштину парламентаризма у периоду до Првог светског рата Олга Поповић-Обрадовић је одредила тако што је најпре осликала главне историјске облике парламентарне владе (или парламентарне владавине – због могуће двозначности термина *влада*, или, просто, парламентаризма) у периоду од преко два века – од настанка (првог облика) парламентаризма почетком XVIII века до Првог светског рата,²⁰ па је потом на основу тога извела закључак о правној суштини односно појму парламентаризма.²¹

Излагање главних историјских облика парламентаризма обухвата опис заправо пет типова парламентаризма: класичан или дуалистички енглески парламентаризам (који почиње да се формира од 1701. да би коначно био јасно уобличен током последњих деценија истог, XVIII века и трајао до 1832), монистички енглески парламентаризам с превлашћу представничког тела, тј. „златно доба енглеског

¹⁸ *Loc. cit.*

¹⁹ *Loc. cit.*

²⁰ *Ibid.*, 21–39.

²¹ *Ibid.*, 40–46.

Парламента“ (1832–1867), монистички енглески парламентаризам кабинетског система (после 1867), орлеански, тј. континентално-европски дуалистички или класични парламентаризам (1830–1848) и француски парламентаризам, тј. континентално-европски монистички парламентаризам с превлашћу представничког тела (од 1875. односно 1877. до Првог односно Другог светског рата).

Одмах треба истаћи специфичност и вредност организације овог излагања. Наиме, Олга Поповић-Обрадовић се није држала ни хронолошког (тј. историјског) критеријума при излагању ових типова, нити се пак држала уобичајеног теоријског критеријума: дуалистички – монистички парламентаризми (који се покаткад, у не увек ваљаној теоријској интерпретацији, изједначавају с критеријумом монархијски – републикански). И добро је што није тако поступила, јер се придржавањем до краја ни временског ни (било ког) теоријског критеријума као основног не могу стећи увиди у битне мене парламентаризма, нити у узроке тих промена.

Основни њен критеријум је, заправо, просторни: енглески парламентаризам (односно парламентаризми) наспрам континентално-европском – пре свега француском – парламентаризму (односно парламентаризмима). То је добро одабран основни критеријум из много разлога, а пре свих, имајући на уму следећа три. Тим основним критеријумом уважава се и хронологија (у значајној мери тј. у свему временски битном), и однос узора и реплика (тј. историјских „премијера“ и „реприза“, или „оригинала“ и „копија“ односно „варијација“), и битна различитост у схватањима права и устава у англосаксонском, тј. енглеском парламентаризму односно парламентаризмима, а наспрам оном односно оним континентално-европским.

Та основна подела (острвски или енглески или англосаксонски наспрам континентално-европског или, кратко, континенталног) даље је развијена потподелама на основу новог, у обе врсте идентичног, теоријског критеријума: дуалистички – монистички, па су тако добијена четири типа парламентаризма (енглески дуалистички тј. класични, енглески монистички, континентални дуалистички, тј. класични, тј. орлеански и континентални монистички парламентаризам).

Међутим, пошто монистички парламентаризам није једнообразан, већ има два битно различита поттипа: онај с превлашћу парламента, који у теорији нема посебно име, али би се економије језика ради могао кратко, мада плеонастично, назвати парламентарним парламентаризмом, или опет кратко, а фигуративно златним парламентаризмом, и онај који се уопште не назива парламентаризмом, већ кабинетским системом, али би се сад термилошког уједначавања ради могао назвати кабинетским парламентаризмом, то онда ова два

поттипа монистичког уз онај првобитни, дуалистички (који Олга Поповић-Обрадовић у енглеској варијанти назива формативним) дају, дакле, по три поттипа парламентаризма у обе основне групе (енглеској и континенталној), што би укупно требало да чини шест поттипова. Међутим, док се у развоју енглеског парламентаризма до Првог светског рата сва ова три поттипа могу јасно разазнати, на континенту Европе, посебно у Француској, то није случај – ту се срећу само два поттипа: орлеански или дуалистички и монистички с превлашћу парламента, али не и кабинетски, па зато Олга Поповић-Обрадовић анализира укупно пет главних узорних историјских типова парламентаризма у периоду до Првог светског рата.

У овој разуђеној подели историјски узорних парламентаризама, у којој основни критеријум (Острво – Континент) прати уобичајена потподела на дуалистичке и монистичке, посебно треба истаћи даљу потподелу монистичких парламентаризама на оне с превлашћу парламента и оне с превлашћу владе, јер је то подела која се у теорији веома ретко среће (за разлику од поделе – или поделâ – на дуалистичке и монистичке односно на монархијске и републиканске), а веома је важна јер се заснива на увидима у битно различито функционисање ових врста парламентаризама (или парламентарних система). Монистички парламентаризам с превлашћу парламента (овде назван парламентарни или златни) имао је и своју острвску, енглеску верзију и своју континенталну, француску верзију (по којој је и добио име: француски парламентаризам), док је монистички парламентаризам с превлашћу владе (тј. кабинетски систем) до Првог светског рата имао само енглеску верзију, мада ће после и на континенту, и то не само европском, имати своје одговарајуће – назовимо их – канцеларске или премијерске (или кабинетске, да не кажемо владинске) верзије. Уопште, може се рећи да је ова подела монистичких парламентаризама (на оне с превлашћу парламента, или златне, или парламентарне, и оне с превлашћу владе или кабинета, дакле, кабинетске, или владинске, или премијерске, или канцеларске) једнако значајна као и подела на дуалистичке и монистичке,²² те да парламентаризме (или парламентарне системе) треба непосредно, а не посредно, поделити у три групе: 1) дуалистичке, 2) златне (монистичке) и 3) кабинетске или премијерске (монистичке) парламентарне системе. Но, то је теоријско питање *per se*, које за сврху овог списка није неопходно даље детаљно обрађивати.

Сада треба само накратко погледати да ли у тим описима има каквих недостатака који су могли онемогућити извођење ваљаног закључка о правној суштини парламентаризма. Изричући свој став о

²² Сличан став о томе Олга Поповић-Обрадовић изричито исказује разматрајући правну суштину парламентаризма. В. *ibid.*, 44.

томе сад – одмах (а то значи изричући га унапред, пре него што су изнети разлози на којима се он заснива, а што га чини заправо прелиминарним ставом, прелиминарним закључком, или хипотезом), можемо рећи да у описима Олге Поповић-Обрадовић пет главних узорних парламентарних система има неких неодређености, непрецизности и неравнина, али оне ни у ком случају нису утицале на ваљаност њеног закључка о правној суштини парламентаризма. У изношењу аргумената за овакву оцену идимо редом.

О енглеском класичном или дуалистичком парламентаризму Олга Поповић-Обрадовић на самом почетку каже: „По окончању процеса обликовања уставне монархије, у Енглеској су, путем уставних обичаја, почеле да се изграђују основне институције и механизми парламентарног система. Отпочела је еволуција уставне у парламентарну монархију. Кључну улогу у том процесу имала је еволуција карактера и значаја министарске функције – дакле, оног чиниоца политичког система који уставна монархија обликована до почетка XVIII века не познаје као посебан орган власти“.²³

Овим поводом треба запазити неколико ствари.

Говорећи о енглеској уставној монархији, Олга Поповић-Обрадовић не прави језичку (мада – сигурно – прави појмовну) разлику између предмодерне (до 1701) и модерне (после 1701) енглеске уставне монархије, што ствара неодређеност која може водити нетачностима, а која се на овом месту не појављује први пут.²⁴ Дакле, могло би се рећи: „По окончању процеса обликовања *модерне* уставне монархије, [...]“ – ако се под окончањем процеса обликовања подразумева крај, тј. завршетак процеса трансформације или претварања

²³ *Ibid.*, 21.

²⁴ Тако и на крају основног текста на стр. 18 она каже: „Иако прва уставна монархија, нормативно дефинисана већ до почетка XVIII века, * [...]“ А прецизније би било да се каже: „Иако прва *модерна* уставна монархија, нормативно дефинисана већ до почетка XVIII века, * [...]“ Ту се из контекста јасно види да је реч о *модерној* енглеској уставној монархији. Проблем је у томе што се тај контекст одређује накнадно, у наставку реченице, а претходна неодређеност непотребно отежава разумевање. Слично је и с почетком текста фусноте бр. 5 (овде означене *) на истој, 18. страници, који гласи: „Уставна монархија у Енглеској коначно је уобличена између 1688. и 1701, када [...]“ А било би боље да гласи: „*Модерна* уставна монархија у Енглеској коначно је уобличена између 1689. и 1701, када [...]“ (Успут, ауторкин контекст – *Bill of Rights* /из децембра 1689/ а не славна револуција /1688/ – јасно указује и на штампарску грешку: 1688. уместо 1689.) Овде је такође неодређен тј. двозначан и израз *коначно*. Он би могао сугерисати да је модерна уставна монархија у Енглеској коначно уобличена између 1689. и 1701, као да се она после тога није развијала и имала различите облике, као да је тада добила дефинитиван, коначан облик, који се није мењао, што, наравно, није тачно. Реч је заправо о томе да се процес уобличавања или претварања предмодерне у модерну уставну монархију, процес који се одвија током целог XVII века, тај процес се окончава (или: завршетак те трансформације се одвија) крајем XVII века, прецизније, између 1689. и 1701.

предмодерне у модерну уставну монархију (који завршетак обухвата, као што се видело, период 1689–1701). А можда би још боље било рећи: „У процесу обликовања модерне уставне монархије у Енглеској су уставним обичајима почели да се изграђују основне институције и механизми парламентарног система.“

Но, не може се затим рећи: „Отпочела је еволуција уставне у парламентарну монархију“ – као да парламентарна монархија није само једна врста, један вид уставне монархије, те следствено, као да парламентарна монархија *eo ipso* не подразумева постојање уставне монархије, као да је парламентарна монархија нешто друго, а не сама уставна монархија. Стога би се морало рећи: „Отпочела је еволуција уставне *баш* у парламентарну монархију“.

И напослетку, тачно је да је кључну улогу у том процесу (еволуције уставне *баш* у парламентарну монархију) имала еволуција карактера и значаја министарске функције – дакле, оног чиниоца политичког система који *ни предмодерна ни тек створена модерна* уставна монархија, обликована до почетка XVIII века, не познаје као посебан орган власти. Али, ни уз ово прецизирање *министарска функција* се не може (као, уосталом, ни било чија функција) сматрати чиниоцем политичког система односно органом власти тј. државним органом. Зато је боље говорити о еволуцији карактера и значаја *институције минист(а)ра*, а не *министарске функције*, јер функција карактерише одговарајућу институцију и указује на њену еволуцију и онда када се сама институција веома дуго *именом* уопште не мења, али се само институција може сматрати чиниоцем политичког система односно органом власти.

Пред крај излагања енглеског класичног или дуалистичког парламентаризма, објашњавајући његову трансформацију у монистички (с превлашћу парламента), Олга Поповић-Обрадовић упућује у напомену на Сарторијево разликовање одговорне (*responsible*) од одзивне (*responsive*) владе.²⁵ Тим поводом треба свакако истаћи њено завидно познавање не само политичке историје, него и политичке теорије, и то како историје политичке теорије, тако и савремене политичке теорије. Ово тим пре што то на нашем простору уопште није уобичајена одлика не само наших историчара већ, нажалост, ни наших теоретичара. Но, успут, треба указати и на једну неравнину која се поткрала у интерпретацији Сарторија. Олга Поповић-Обрадовић, наиме, на том месту каже: „Владу која је одговорна парламентарној већини независно од тога да ли је ова репрезентативна или не, теорија назива одговорном владом (*responsible government*), и разликује је од владе одговорне репрезентативној парламентарној већини, коју, пак, назива одзивном владом – владом окренутој бирачима (*responsive government*)“ . Ипак, није реч о влади одговорној нерепрезентативној однос-

²⁵ *Ibid.*, 24 фн. 11.

но репрезентативној парламентарној већини, зато што се уопште не ради о (не)репрезентативности парламентарне већине, већ о (не)репрезентативности парламента (у целини, као целине), те стога и о влади која у почетку само дела, а историјски посматрано, потом се и формира у (не)репрезентативном парламенту (или: из њега, тј. његове већине), али која је свакако одговорна том (не)репрезентативном парламенту односно, заправо, његовој већини.

Говорећи о енглеском монистичком парламентаризму односно о узроцима трансформације оног дуалистичког у овај монистички, Олга Поповић-Обрадовић говори о „[о]државањ[у] улоге круне помоћу политички апатичног бирачког тела, у времену у коме је јавно мњење већ било политички артикулисано“.²⁶ Ако бирачко тело формира јавно мњење или чини бар део јавног мњења (што је, изгледа, ван сваке сумње), онда политички апатично бирачко тело и политички артикулисано јавно мњење представљају готово апорематичне феномене политичког живота. А реч је, заправо, о друштву у коме се изразито мањинско бирачко тело и његово јавно мњење сучељавају с политички артикулисаним јавним мњењем већинског остатка друштва, остатка који, дакле, још увек не чини бирачко тело и не може утицати на политику. Но, пре свега, конституционализована улога круне се не одржава (нити се може одржавати) помоћу бирачког тела било оно политички апатично било политички активно.

Слично претходном, не може се рећи ни да се „изборном реформом [...] краљ нашао у немогућности да њиме [тј. парламентом] даље управља“.²⁷ Јер, ни до тада, тј. до изборне реформе (1832) краљ није могао (на уставан начин) управљати парламентом. Исто тако и из истих разлога, уопште се не може говорити ни о „парламент[у] чију је структуру, својим утицајем на изборе, круна строго контролисала“.²⁸ А следствено томе, ни о „уклањању могућности такве контроле“ и о том моменту као моменту у коме је „парламент постао политички аутономно тело“.²⁹ Овде је – речено континенталноправним језиком – реч о бркању нормативног и стварног плана односно – из англосаксонске визуре – о неразликовању конституционалног од социјалнопатолошког стања. Изборна реформа спада у прво, а краљево управљање парламентом и строго контролисање структуре парламента утицајем на изборе (корупцијом, сплеткарењем, манипулацијом и сл.) у друго.

Такође, не може се рећи да „је парламентарни систем у Енглеској, убрзо пошто је настао, изашао из оквира класичног обрасца“.³⁰

²⁶ *Ibid.*, 24–25.

²⁷ *Ibid.*, 25.

²⁸ *Loc. cit.* с позивањем на Редслоба (*Redslob*) у фн. 13.

²⁹ *Cf. ibid.*, 25.

³⁰ *Loc. cit.*

Ово стога што парламентарни систем у Енглеској почиње да се формира још у првој половини XVIII века, да би се коначно, као уставним обичајима изграђен и потпуно развијен класични (или дуалистички) систем правила и праксе, уобличио после око три четврт века и као такав функционисао још најмање пола века (до 1832). Према томе, за оно што се збива *после више од века* или, у најстрожем смислу, *после око пола века* – у овом историјском контексту никако се не може рећи да се дешава *убрзо*.

Двосмислено је, и не сасвим тачно, рећи да је „као модеран облик представничког режима, енглески парламентаризам, наимае, дефинисан тек онда када је краљ удаљен из политичког живота“.³¹ Јер, то може сугерисати да је енглески парламентаризам дефинисан као модеран облик представничког режима тек тада *зато што* је тек тада краљ удаљен из политичког живота. А то није тачно. Модерност представничког режима и удаљавање краља из политичког живота нису уопште у парламентарном систему непосредно повезане појаве, а камоли узрочно-последично повезане, дакле, оне су и у случају енглеског парламентаризма (као и у сваком другом случају) пука коинциденција. Ово зато што модерност представничког режима у парламентарном систему (и не само у њему) зависи од репрезентативности парламента (односно законодавног представничког тела у другим системима), па ако је парламент репрезентативан, онда је влада не само одговорна већ и одзивна, а ако није, онда је она само одговорна влада том нерепрезентативном парламенту, који, према томе, има карактер предмодерног представничког тела. Удаљавање или неудаљавање краља из политичког живота нема дакле с тим никакве везе. (Не)удаљавање краља из политичког живота у парламентарном систему указује на тип парламентаризма: дуалистички односно монистички, при чему сам парламент у оба случаја може бити било репрезентативан било нерепрезентативан односно, прецизније, мање или више (не)репрезентативан, што и историја енглеског парламентаризма са свим својим изборним реформама најбоље показује. А могуће нијансе у (не)репрезентативности парламента упућују на то да ни разлика предмодерно – модерно представничко тело не мора (а врло често и не може) бити оштро постављена. И на крају крајева, сама политичка историја како Енглеске тако и других модерних демократија јасно показује да парламентаризам и модерна демократија (која *eo ipso* подразумева репрезентативност законодавног представничког тела, па и парламента) не само што уопште нису идентични феномени, него чак нису ни појаве које једна другу подразумевају.

Када се каже да „дуалистички образац представља предисторију“,³² онда је то неодређено и не сасвим тачно. Јер, премда претхо-

³¹ *Loc. cit.*

³² *Loc. cit.*

ди монистичком обрасцу (односно, прецизније, монистичким обрасцима енглеског парламентаризма), дуалистички образац, сигурно, никако не може представљати предисторију парламентаризма. Он се може „посматрати као формативна фаза енглеског парламентаризма“³³ (или, слично, као прва његова фаза), али управо стога не и као његова предисторија.

Говорећи о енглеском монистичком парламентаризму с превлашћу представничког тела, Олги Поповић-Обрадовић поткрале су се две нејасноће које није лако отклонити. Она ту каже: „Дисолуција као резултат губитка поверења у парламенту, у овом раздобљу је била ретка: владе су настајале и падале у парламенту, што је ово тело чинило врховним арбитром у држави“.³⁴ Остаје нејасно ко (ни)је губио чије поверење, тј. ко (ни)је губио поверење у кога. Влада (није губила односно ретко је губила поверење) у парламент? И мало даље она каже: „[...] њена употреба [тј. употреба дисолуције] нема функцију решавања питања владине већине [...]“³⁵ Као да је дисолуција парламента икада могла имати функцију да реши питање владине већине? Ту функцију имају само односи политичких снага у парламенту, или пак сами избори, тј. односи политичких снага (било као појединачних кандидата било /и/ као политичких партија) изван парламента.

У излагању кабинетског система поткрала су се два лапсуса. Први: „Стога је пад владе у парламенту постао изузетак, а дисолуција и демисија као резултат ванредних избора правило.“³⁶ – без кога би реченица гласила: Стога је пад владе у парламенту постао изузетак, а дисолуција као узрок ванредних избора и демисија као њихова последица – правило. Но, други лапсус је озбиљнији: „Принцип поделе власти у овом систему је, фактички, готово избрисан: један једини орган, иначе непознат уставу као орган власти – влада, обавља свеукупне функције државне власти, као целине (изузев, наравно, судске), [...]“.³⁷ Јер, никако се не може рећи да влада *обавља* свеукупне функције државне власти (осим судске), што ће рећи да влада *обавља* и законодавну и егзекутивну функцију, зато што законодавну функцију – бар формално, макар само као гласачка машина – *обавља* парламент. Влада, дакле, битно, пресудно утиче на законодавство и остале одлуке парламента и обавља све функције егзекутиве. Такође се за владу не може рећи да је орган власти непознат уставу, јер постојање уставних конвенција које се односе на владу није спорно.

³³ *Loc. cit.*

³⁴ *Ibid.*, 24.

³⁵ *Loc. cit.*

³⁶ *Ibid.*, 31.

³⁷ *Ibid.*, 32.

Стога се може рећи да је влада орган власти непознат у писаним уставним актима, а не непознат уставу.

Говорећи о облицима парламентарне владе на европском континенту, у уводним објашњењима Олга Поповић-Обрадовић на самом почетку каже: „Преовладавање индивидуалистичке политичке филозофије, до чега је у Европи дошло после Француске револуције, донело је собом, као победнички, принцип поделе власти у држави.“³⁸ Ова је мисао прилично непрозрачна, јер се директна (посебно, узрочно-последична) веза између индивидуалистичке политичке филозофије и принципа поделе власти у држави односно веза између преовладавања те филозофије и увођења поделе власти тешко може оставити односно утврдити. А нешто даље стоји: „У сваком случају, еластична подела власти на којој се темељила енглеска уставна монархија значила је препуштање круни не само свеукупне извршне власти него и дела законодавне власти“.³⁹ Историјски посматрано, у развоју енглеске уставне монархије не може се говорити о *препуштању* круни било извршне било законодавне власти, јер се збивало управо супротно: круна је препуштала и законодавну и извршну власт (парламенту и министрима односно влади).

При разматрању дуалистичког и монистичког обрасца на континенту користе се изрази „енглески уставни модел“,⁴⁰ „енглеска уставна монархија“,⁴¹ „устав по моделу енглеске уставне монархије“,⁴² „енглески“ [парламентаризам],⁴³ „енглески образац“,⁴⁴ те поново „енглески парламентаризам“.⁴⁵ По себи, ови су изрази неодређени зато што су се, како енглески устав, тако и енглески парламентаризам мењали односно развијали, али њихово значење може бити уз одређени напор прецизно одређено на основу контекста. Тако, чини се, од ових шест израза сви осим четвртог и шестог („енглески парламентаризам“) означавају класичан или дуалистички енглески парламентаризам односно онај енглески устав којим је конституисан тај тип парламентаризма, док израз „енглески парламентаризам“ означава енглески монистички парламентаризам с превлашћу представничког тела.

Поред тога, излагање монистичког обрасца на континенту садржи једну нејасноћу и једну недореченост. На самом почетку стоји:

³⁸ *Ibid.*, 33.

³⁹ *Ibid.*, 34.

⁴⁰ *Ibid.*, 36.

⁴¹ *Loc. cit.*

⁴² *Ibid.*, 37.

⁴³ *Loc. cit.*

⁴⁴ *Loc. cit.*

⁴⁵ *Ibid.*, 38.

„Пред крај XIX века, парламентаризам схваћен као равнотежа власти између круне и представничког тела, односно као влада истовремено одговорна и шефу државе и законодавном телу, оспорен је и у пракси континенталних држава. Преокрет је наступио кад се француска уставотворна скупштина, 1875, упркос републиканском облику владавине, определила за дуалистички, или орлеански тип парламентарне владе“.⁴⁶ Овде је потпуно нејасно о каквом се *преокрету* ради и у чему се он састоји. А недореченост се пак односи на став Сената о дисолуцији из 1877. Наиме, Олга Поповић-Обрадовић ту каже⁴⁷ да су се *сви* релевантни политички чиниоци јасно дистанцирали од дуалистичког парламентарног духа француског уставотворца од 1875. године, већ после прве практичне манифестације тог духа, тј. дисолуције из 1877. Но, с обзиром на то да је по Уставу од 1875. дисолуција условљена сагласношћу Сената, није јасно какав је био став Сената 1877. Да ли је и он као други дом, и то такође изборни дом законодавног тела, попут свих осталих политичких чинилаца, био против дисолуције, и како је у том случају уопште дошло до ње, или је он дао сагласност за дисолуцију, па се после дистанцирао?

Наведене неравнине у излагању пет основних узорних историјских типова парламентаризма нису – као што је раније напоменуто – утицале на вредност закључка о правној суштини парламентаризма, па ни на вредност овог истраживања у целини.

Дакле, на основу анализе пет основних узорних историјских типова парламентаризма у периоду од настанка парламентаризма до Првог светског рата, иначе, анализе која плени како својом нередуктованом обухватношћу и правила и праксе у њиховој социјално-политичкој условљености и дејствености, с једне стране, тако и прегнантном краткоћом захваљујући усредсређености на сигурно одабране суштинске карактеристике, с друге стране, Олга Поповић-Обрадовић је (без обзира на наведене неравнине) успела да у сјајно аргументованој синтези изведе закључак о правној суштини парламентаризма.⁴⁸ Суштина парламентаризма је политичка одговорност владе пред парламентом,⁴⁹ или, што је исто, политичка одговорност егzekутиве пред законодавцем. Такво одређење парламентаризма – као што истиче и сама Олга Поповић-Обрадовић⁵⁰ – није ново, прво, ни скорашње, нити у иностраној нити у нашој науци, али се оно – међу сличним, иначе упадљиво мањинским одређењима – одликује не само својом

⁴⁶ *Ibid.*, 37.

⁴⁷ *Cf. ibid.*, 37–38. и фн. 52.

⁴⁸ *Ibid.*, 40–46.

⁴⁹ *Ibid.*, 45 *et passim*.

⁵⁰ *Loc. cit.*

лапидарном језгровитошћу, већ пре свега снагом и разложношћу аргументације на којој почива.⁵¹

И још нешто. Ово одређење парламентаризма – за разлику од разних варијанти већинског („равнотежног“) одређења – успева не само да издвоји заједничко, а битно обележје свих историјских облика парламентаризма (не искључујући прокрустовски зарад теоријске конструкције оне историјске облике који се у њу не уклапају), него успева и да тим заједничким, а битним обележјем (политичком одговорношћу егзекутиве тј. владе пред законодавцем тј. парламентом), одвоји парламентарни систем од осталих модела (или врста) представничког система, и то не само (и пре свега) од скупштинског односно директоријалног, као што изричито чини и наглашава Олга Поповић-Обрадовић,⁵² већ и од председничког система, што она не чини, али што се веома једноставно може учинити на основу постављеног критеријума. Наиме, парламентарни систем као пред законодавцем (парламентом) политички одговорна егзекутива (влада) разликује се, с једне стране, од скупштинског односно директоријалног система по томе што у овом егзекутива (извршно веће, савет или сл.) није политичко тело, није политички самостално, те не може бити ни политички одговорно законодавцу (скупштини или др.), чија је само „продужена рука“, јер законодавац контролише и целисходност рада односно аката егзекутиве, па стога нема потребе да је опозива, смењује,⁵³ нити пак егзекутива подноси оставку (ни колективно ни индивидуално), јер се и не може не слагати са законодавцем. А с друге стране, парламентарни систем се разликује и од председничког по томе што у овом егзекутива (председник са себи подређеном администрацијом) јесте политички самостална и политички одговорна, али не пред законодавцем (конгресом или др.), који и не конституише егзекутиву, већ пред бирачким телом. Тиме су испуњени сви теоријски захтеви који се постављају одређењу суштине било ког феномена, па и одређењу суштине – у овом случају – парламентаризма.

Коначно, о методу истраживања,⁵⁴ тј. о методолошком приступу Олге Поповић-Обрадовић изучавању српског парламентаризма 1903–1914. Унајкраће, том методолошком приступу се нема шта замерити, напротив – може се само хвалити, јер он својим неуобичајено великим захтевима обухвата и нормативну анализу, и анализу праксе, остваривања односно функционисања нормативних решења, али и социјално-политичку анализу узрока и последица тих решења односно њиховог практичког остваривања. А о томе како је Олга По-

⁵¹ Посебно в. *ibid.*, 40–46.

⁵² *Ibid.*, 45–46 и фн. 68 и 69.

⁵³ *Loc. cit.*

⁵⁴ *Ibid.*, 47–52.

повић-Обрадовић испунила ове самопостављене велике методолошке захтеве при истраживању српског парламентаризма у наведеном раздобљу, наши најистакнутији историчари, правни историчари и експерти уставног права и политичког система већ су – без иједног изузетка или уздржаности – изrekli највише оцене.

Но, када је реч о самом методолошком приступу, можда вреди позабавити се неколиким детаљима који нису имали утицаја на само истраживање и његове резултате, јер имају више општи теоријски (и евентуално, историјски) него конкретан значај за ово истраживање.

Реч је пре свега о концепту и пракси либерализма и њиховом значају за парламентаризам.

„У ред неопходних претпоставки парламентаризма“ – ово је тек незнатно парафразирани основни став Олге Поповић-Обрадовић – „редовно се, као једна од најзначајнијих, убраја и либерализам као преовлађујућа политичка филозофија“.⁵⁵ И мада се идеја и пракса либерализма мењала (и мења се), чини се да је концепт либерализма у претходном ставу ипак прешироко схваћен, јер управо историја енглеског (што никако не значи једино енглеског) парламентаризма несумњиво показује да су се ту смењивали, тј. наизменично преовлађивали, конзервативизам и либерализам. Стога је, изгледа, боље као неопходну претпоставку парламентаризма одредити неке слободе и права човека (које се, истина, сматрају тековином либерализма, а да ли само либерализма – то није битно за ово разматрање), него сâм либерализам као преовлађујућу политичку филозофију (или можда боље: идеологију, или доктрину). Овако протумачено, ово се схватање потврђује и следећим ставом: „На социјално-политичком [нивоу], она [тј. парламентарна монархија] је претпостављала постојање грађанског, дакле индивидуалистичког друштвеног поретка, [...]“.⁵⁶ Јер, грађанин – или онај *liber homo* из и данас још делом важеће Велике повеље слобода од 1215. године – јесте грађанин тек када су му као слободном човеку зајемчена нека права и слободе, и тек тада он као појединац, *individuum*, може бити, постојати, опстајати у друштву односно политичкој заједници.

Нешто мало даље Олга Поповић-Обрадовић каже: „Однос између парламентаризма и либерализма може се одредити исто онако како Лидија Баста одређује однос између конституционализма и либерализма: у питању је ‘на праву засновано саморазумевање политичког либерализма’“.⁵⁷ Но, изгледа да ово ипак не стоји, јер, заснивајући се на праву тј. конституционализујући се, политички либера-

⁵⁵ *Ibid.*, 49.

⁵⁶ *Loc. cit.*

⁵⁷ *Ibid.*, 50 и фн. 74.

лизам себе разуме и на начин парламентарног система, и на начин председничког система, и на друге могуће начине. Само историјски посматрано, (енглески) парламентаризам јесте први (али никако једини) модерни облик конституционализма тј. конституционализације (енглеског) политичког либерализма и (енглеског) политичког конзервативизма. Другим речима, модерног конституционализма нема без слобода и права човека које у крајњој линији јемчи независно судство (које је једна од врховних вредности не само политичке идеологије либерализма него и конзервативизма), док однос законодавства и егзекутиве може имати (и има) различите облике.

Због тога раније изречени, несумњиво тачан став: „Парламентаризам [...] је израз либералне политичке идеологије, чији је врховни постулат ограничена и контролисана власт у интересу слободе појединаца, [...]“⁵⁸ – треба исправно схватити тек релативизујући га у два правца тако да значи: парламентаризам није увек и једино израз либералне политичке идеологије, већ каткад и оне конзервативне. И није једино парламентаризам тј. парламентарни систем израз либералне политичке идеологије, чији је врховни постулат ограничена и контролисана власт у интересу слободе (и права) појединаца, већ то могу бити и други системи, на пример председнички.

Слично претходном, став да „парламентарна влада, у којој је опозиција фактички институционализована као део система, представља највернији израз политичког либерализма“⁵⁹ – јесте прејак, јер ништа мање веран израз политичког либерализма (од парламентарног система) не представља на пример председнички систем, или мешовити, тј. парламентарно-председнички, или који други систем у коме је опозиција фактички институционализована као део система, а она то може бити (и јесте) под условом да су неке слободе и права човека зајемчени у систему.

А мало даље, опет, читамо: „Парламентаризам је пре свега либералан па тек онда демократски политички систем, подвлаче Лалимијер и Демишел. Због тога су грађанско друштво и либерализам као доминантна политичка идеологија за овај режим претпоставке од фундаменталног значаја“.⁶⁰ И овај став захтева релативизовање и прецизирање да би могао бити исправно схваћен: парламентаризам је у идеолошком смислу каткада либералан каткада конзервативан, а у смислу модерног политичког представљања он није одувек, од почетка, од настанка, био демократски политички систем. Али, грађанско друштво односно зајемченост неких основних слобода и права

⁵⁸ *Ibid.*, 49.

⁵⁹ *Ibid.*, 50.

⁶⁰ *Ibid.*, 50 и фн. 75.

човека јесу претпоставке од фундаменталног значаја за овај режим односно идејно доминантне вредности у њему.

Олга Поповић-Обрадовић с правом истиче да парламентаризам изискује „висок степен политичке културе, изражен у аутентичном уважавању политичког плурализма, као једног од неспорних начела политичког живота у најширем смислу“.⁶¹ Овим поводом треба истаћи две ствари. Прво, при одређењу правне суштине парламентаризма (као представничког система у коме је влада тј. егzekутива политички одговорна парламенту тј. законодавцу) Олга Поповић-Обрадовић се зауставила (што је научно и стручно неоспорно легитиман поступак) на одређењу правне суштине парламентарне *форме*, облика, тј. организације власти, и није се бавила (што, уосталом, није ни морала) одређењем правне суштине *и* онога што чини (бар минималну) *садржину* парламентаризма (а што се, на пример, може одредити као независним судством зајемчене основне слободе и права човека и грађанина). Као последица овако одређене правне суштине парламентаризма морају се као парламентарни прихватити не само они представнички пореци који су по другим својим аспектима форме било недемократски било демократски било нешто између, него и они пореци који су по својој садржини ауторитарни, уколико испуњавају наведени услов – наиме, да је влада, тј. егzekутива, политички одговорна парламенту, тј. законодавцу (или нечему што се тако зове, или што је на континенту писаним уставом одређено као такво). И вероватно баш због тога (зато што је одредила правну суштину парламентаризма само као парламентарну форму, тј. организацију власти, а не и као њену бар минималну садржину, те стога, нарочито, због свих последица које таква теоријска концепција има за оцењивање стварности и вредности поредака као парламентарних или непарламентарних) Олга Поповић-Обрадовић се у излагању *О методу истраживања* посебно позабавила политичком садржином парламентаризма или, другим речима, политичким идеологијама које могу испуњавати парламентаризам, тј. парламентарне форме, а да се оне не претворе у испразне форме (или мртва слова уставних папира) препуњене ауторитарном садржином. У том одређењу политичко-идеолошке носивости парламентарних форми или, другим речима, садржинске компатибилности парламентарних форми и разних могућих политичких идеологија Олга Поповић-Обрадовић је, чини се, као што се овде покушало показати, покатак у понекој нијанси, недовољно одређеној формулацији или детаљу преценила било либерализам било парламентаризам, али то, као што је речено, није утицало ни на њено основно истраживање ни на његове резултате. И друго,

⁶¹ *Ibid.*, 49.

што је најтешње повезано с овим првим: треба имати на уму да парламентаризам изискује политички плурализам односно уважавање политичког плурализма, као што каже Олга Поповић-Обрадовић, али такође и да тај политички плурализам има јасно одређене границе. Непосредне доказе за ово даје нам „накнадна (историјска) памет“, а посредни су постојали и пре ње. Наиме, парламентаризам (као и други модерни облици конституционализма) изискује уважавање јасно ограниченог политичког плурализма у том смислу што је *без* плурализма политичких идеологија потпуно *обесмишљен* као тип представничког система, али тај плурализам има и јасне *границе* с обзиром на став сваке политичке идеологије према *основним слободама и правима човека*. Стога је ондашњи политички плурализам укључивао (само) разне варијанте либерализма (било недемократске било демократске), конзервативизма (ако нису екстремно колективистичке, тј. ако уважавају основне слободе и права човека), национализма (ако нису екстремни и ако почивају на грађанском принципу), а историјски доцније још и демократски социјализам, тј. социјалдемократију.

Имајући претходно у виду, разјашњава се, а тиме и релативизује, мало даље изречени став: „Са становишта те [тј. либералне] идеологије, политички плурализам се подразумева, што се на нивоу вршења власти изражава признавањем мањине, дакле, опозиције, као конститутивног чиниоца режима“.⁶² Прво, политички плурализам се не подразумева само са становишта либералне идеологије, већ и са становишта, на пример, конзервативне, националистичке (под поменутиим условима), а историјски потом – и социјалдемократске, и уопште, генерално одређујући, сваке оне политичке идеологије у којој зајемчено уживање одговарајућих права и слобода човека (доцније – људских права) представља темељ заједнице. Друго, политички плурализам који се подразумева са становишта либералне идеологије (слично другим, на општи начин управо одређеним идеологијама) има – као што је раније указано – јасно одређене границе, тј. искључује антилибералне идеологије, иначе идејно и практички запада у парадокс односно антиномију слободе, а то је: слобода за непријатеље слободе. Треће, са становишта свих политичких идеологија у којима се (на објашњени начин и у одређеним границама) политички плурализам подразумева – мањина, дакле опозиција, ће у пракси вршења власти бити призната као конститутиван чинилац режима. То, дакле, није искључива својственост ни либерализма ни парламентаризма. И четврто, када се каже да се подразумевање политичког плурализма унутар либералне идеологије у пракси вршења

⁶² *Loc. cit.*

власти изражава признавањем мањине, дакле опозиције, као конститутивног чиниоца режима, онда не треба сметнути с ума да је та мањина искључиво политичка мањина и да се њено признање као конститутивног чиниоца режима обезбеђује јемчењем одређених слобода и права, али да либерална идеологија није имала и нема капацитет за савладавање проблема осталих типова мањина нити за колективна права.

Остају ипак сасвим нејасна и непрозирна два става која се односе на питање већине: „Као систем који правно функционише на темељу принципа већине, он [тј. парламентаризам] се није могао уклопити у било који вид овог принципа, штавише, стајао је у сукобу с рационалистичким поимањем већине као израза опште воље, која је као таква свемоћна и непогрешива“.⁶³ У овој сасвим нејасној, а делом и противречној целини спорни су не само неки њени сегменти који се односе на парламентаризам, већ и они који се односе како на рационалистичко поимање већине (као израза опште воље), тако и на општу вољу (која је као таква свемоћна и непогрешива). А у другом значењски недокучивом ставу каже се да либерална политичка идеологија „као таква искључује вредносно просуђивање различитих политичких опција с обзиром на њихову већинску, односно мањинску подршку“.⁶⁴

У излагању о методу истраживања поновљена су и два раније оспорена става. Ту се при почетку каже: „Наравно, устав мора садржати правне претпоставке парламентарне владе – међу којима пре свега равноправну [sic!] поделу [sic!] законодавне и буџетске власти између шефа државе [sic!] и парламента, као и дуализам егzekутиве који се остварује министарским премапотписом свих аката власти неодговорног шефа државе“.⁶⁵ А нешто доцније се и у овом поглављу опет помиње „[е]волуција уставне у парламентарну монархију“.⁶⁶

На страну све неравнине, јер нису значајно утицале на истраживање и вредност његових резултата, Олга Поповић-Обрадовић је веома добро одредила теоријски и сходан методолошки приступ научно-истраживачком испитивању и изучавању парламентаризма у Србији од 1903. до 1914, и то бирајући пут којим се најтеже и стога најређе иде. Она је сама одредила теоријски појам и правну суштину парламентаризма и сасвим примерено томе сама себи поставила велике методолошке захтеве испитивања како обухватно релевантних

⁶³ *Loc. cit.*

⁶⁴ *Loc. cit.*

⁶⁵ *Ibid.*, 47.

⁶⁶ *Ibid.*, 49.

нормативних правних решења, тако и њиховог функционисања у пракси, стварности, животу, разматрајући их у социјално-политичком контексту, условљености и деловању. Зато је и постигла велике резултате, које су најкомпетентнији критичари оценили највишим оценама. Истина, може се рећи да прво издање књиге Олге Поповић-Обрадовић *Парламентаризам у Србији 1903–1914*. није побудило довољно широку пажњу како опште тако ни стручне јавности, пажњу коју је свакако заслужило, и да је одређени део стручне јавности, у немогућности да оспори вредност резултата, одлучио да књигу просто прећути. Али, све то није нимало чудно у земљи у којој је више од половине функционално неписмених људи и у којој онај остатак тако нерадо и мало чита, а посебно у земљи у којој се и општа и стручна јавност, и масе и (можда нарочито) елите тако нерадо сучавају са стварном, неулепшаном, демитологизованом сликом о себи, тј. својој прошлости, као и својој садашњости. Утолико друго издање књиге Олге Поповић-Обрадовић *Парламентаризам у Србији 1903–1914*. има много већи значај: не само убичајени књишки, књижарски, библиофилски већ потенцијално и вишеструко просветитељски – друштвени, културни, политички и стручни.

Jasminka Hasanbegović, PhD

Full Professor

University of Belgrade Faculty of Law

THEORETICAL FRAMEWORK AS A METHODOLOGICAL APPROACH OF OLGA POPOVIĆ OBRADOVIĆ IN THE STUDY OF PARLIAMENTARISM IN SERBIA FROM 1903 TO 1914

Summary

On the basis of analysis of five elementary, exemplary and historical types of parliamentarism, from the period of its emergence to the World War I – of analysis which captivates indeed both by its unreduced comprehensiveness of rules and practices, in their socio-political context of action and reaction, and by its concise brevity, due to concentration on ably chosen essential characteristics of parliamentarism – Olga Popović Obradović managed (in spite of certain inconsistencies in her narration), in an impressively well argued synthesis, to draw a conclusion on the legal essence of parliamentarism. And that would be: a political responsibility of government before parliament, or what would be the same, po-

litical responsibility of executive before legislative power. This definition of parliamentarism – as it is stressed by Olga Popović Obradović herself – is not the first, novel, or a recent one, neither in foreign, nor in domestic doctrine, but it stands out in her narration – when compared to similar, conspicuously minoritarian definitions – not only by its concise lapidarity, but primarily by the force and reasonableness of argumentation on which it is based.

Key words: *Normative-real. – Parliamentarism.*